

Сабактын темасы: «Саякбай Каралаев – манасчы».

Сабактын этаптары:

1. Кыргыз тили гимни.
2. «Кыргызстан» жеке номер.
3. «Манас айтуу» (хор).
4. Декламациялар.
5. Манастын жети осуяты. Манастын теги.
6. Докладдар окулат.
7. Сцена «Саякбайдын тушу».
8. Бий (кыздар аткарат).

Сабактын темасы: «Саякбай Каралаев – манасчы».

а) Билим беруучулук максаты: С. Каралаевдин омуру жана чыгармачылык жолу жонундо тушунук беруу. Окуучулардын дуйно таануусун, илимий ойлоо, суйлоо кондумдорун калыптандыруу, соз байлыктарын остуруу.

б) Тарбия беруучулук максаты: сабактын журушу аркылуу оз элинин улуу инсандарынын омуруно, чыгармачылык ишмердуулугуно шыктануу сезимин ойготуу. Ата Журттун жана элдин патриоту болууга, улуу жана таланттуу адамдардын улгусун алган адептуу, ыймандуу болууга ундоо.

Сабактын жабдылышы: буклет, дубал газета.

Сабактын тиби: Алган билимдерин терендетуу жана бекемдоо.

Сабактын усулу: Интерактивдуу чыгармачылык сабак.

Сабактын журушу: Сабактын туру сабак-конференция болгондуктан даярдык коруу алдын ала даярдалат. Сабак –конференцияда докладдар окулат. Сабакта аткарылуучу ыр, эпостон узундулор кун мурунтан даярдалат.

Мугалим: Саламатсыздарбы кымбаттуу мугалимдер жана окуучулар?

Бугун бизде «С. Каралаев - манасчы» деген темада С. Каралаевдин 120 жылдыгына карата конференция отмокчубуз. Мамлекет башчыбыз А. Атамбаевдин буйругу менен «2014-жыл – мамлекеттуулукту бекемдоо жылы» деп жарыяланды. Дарак сымал жайылган, элге эмгеги синген улуу инсандардан кыргыз элинин уучу да кур эмес.

Илим изилдеген К. Тыныстановдой, кыргызды дуйно жузуно тааныткан

Ч. Айматовдой, омурго омур кошкон И. Ахунбаевдей, коомдук ишмер И. Раззаковдой инсандар мамлекетибиздин туптолушуно салым кошкон. Ошондой эле улуу манасчыларыбыз С. Каралаев, С. Орозбаков, Келдибек Карбоз уулу, Балык Кумар уулу, Тыныбек манасчы, Акылбек, Назар, Чоюке Омур уулу, Шапак Рысменде уулу, Шаабай Азиз уулу, Тоголок Молдо ондуу манасчыларыбыз оз доорунда кыргыз элинин тарыхын, урп-адатын даназалап, басып откон жолун кийинки урпактарга мурас катары калтырып кетти.

Ыр. Мекен жонундо(обондуу ыр) «Кыргызстан»

Манас айтуу: «Манастын торолушу» (хор).

Декламациялар.

Манастын жети осуяты.

Манасчы тууралуу.

С. Каралаев омурунун 60 жылын Манаска арнап, «Манас» училтигинин уч болумун толук жаздырууда тоодой эмгек кылган. Манасчы Саякбай Каралаев «XX кылымдын Гомери» деп аталган. Ал салмактуу, салабаттуу, карапайым жана тартынчаак адам болгон. Момундук жагы да бар эле.

Башка манасчылыр сыяктуу эле белгилуу манасчы Саякбай Каралаев озунун манасчылык кесибин «Манас» эпосундагы каармандарды туш коруу менен баштайт. Саякбайдын тушуно Манас эки жолу кирет. Биринчи тушунун мазмуну мындай «Саякбай тундо уйуно келе жатты. Жолдон чон ташты корот. Таштын жанына жеткенде озгочо катуу ун угуп, эси ооп калат. Бир мезгилдеэсине келип караса, чон таш чон боз уй болуп калат. Боз уйдон бир аял чыгып «Мен Каныкей болوم, боз уйго кирип, даам ооз тий айланайын» дейт. Боз уйго кирген Саякбай толтура эт салынган чон-чон табактарды корот. Чекесинен бир табактагы эттен жей баштайт. Каникей «Ай, балам, бардык табактан бир чымчымдан ооз тийип чык» дейт. Бирок бул кенешти Саякбай аткара албайт. Ангыча бир нерсе жарк дегендей болуп, боз уй жоголуп кетет. Тура калса алдында эбегейсиз чон ат минген бир чон киши пайда болот. Ал «Мен Бакай абан болом» дейт. Бакай Саякбайга «алты-жети жылдан кийин жомокчу болосун» деп батасын берип жок болот. Ал эми экинчи жолу Алманбетти тушундо корот. Ушундан кийин Саякбай Манас айта баштайт. Саякбай Каралаев 1894-жылы Ысык-Колдун Ак-Олонунун Семиз-Бел деген жеринде туулган. Саякбайдын талантынын эртелеп ойгонушуна энеси Даки туртку болгон. 1930-жылдан баштап Саякбай калайык-калкка Манасчы катары таанылат. Эпостун бардык болумдору 50553 сап ырдан турат. 1960-жылы радио, магнитофон, кино-тасмаларына, пластинкаларга жаздыра баштайт.

Манас эпосу жана Саякбай Каралаев.

Саякбай Каралаев аттуу чон манасчы бар экенин Бишкектеги билимдуу чойро, элдик оозеки чыгармачылыкты жыйноочулар дегеле билген эмес экен. Атугул, Ысык-Колдон чыгышкан алгачкы интеллигенттер Касым Тыныстанов менен Кусейин Карасаевдин да Саякбай манасчы жонундо кабарлары болбогон. Бирок 1918-жылдан тарта Кызыл Армиянын катарында болуп, граждандык согушка катышып, Алмата, Бухара, Ашхабат, Жаркент жактарда Совет бийлигинин душмандарын талкалоого катышып, уч жылдан сон Ала-Тоого

1952-жылы Саякбай Каралаевден «Манасты» кайра башынан жаздыруу жумушу жургузулгондугун, бул иш окумуштуулар Маленов, Таштемирова жана Исмаилов тарабынан аткарылгандыгын белгилеп кетишибиз керек. Бирок бул иш 40-жылдардын аягында 50-жылдардын башында олконун саясий атмосферасында 1937-жылдардагы сыяктуу «Кара булут» кайрадан пайда болуп, бир катар СССР калктарынын элдик эпосторуна саясий айыптар тагылып, анын ичинде «Манаска» карата да «реакциячыл, буржуазиячыл» деген тескери создор айтылып турган шарттарда жургузулгон. Оз тагдырынан чочулаган манасчы эпосту мурдагыдай эргибей, куйуп-жанбай маанайы чогуңку журуп, кыскарган турдо жаздырган. Дал ошол учурда С. Каралаевди иш устундо коргон манас изилдоочу окумуштуу Самар Мусаев минтип жазган: «Манасты кайра жаздыруу аракетин эпосту сактап калуунун жолудур деген умут менен иштин журушун коруу учун атайын барып, тексттердин жаздырылышын карап олтурдум. Саякбай аксакал менин козумо мурдагы коргонго караганда жудонку тарткансып, озун кармашы, суйлогон создору басмырт корунду. Бир саатка жакын угуп олтуруп, мен чыгып кеттим. Иштелип жаткан иштин манызы мага жаккан жок. Анткени ошол кездеги айланада болуп жаткан чуунун тупку теги эмнеде экендигин ачык тушуно албаган манасчы эпосту коз коруно эле коммунистик идеологияга»

Идеологиялык-саясий «кара булут» таркагандан кийин озгочо 60-жылдары улуу манасчы озун эркин сезип, улгайынкы тартып калса да жаны дем, жаны куч менен буркуттой шаншып радио, магнитофон, кино-тасмаларына, пластинкаларга «Манасты» айтып жаздыра баштайт. 1968-жылы Самар Мусаев, Сапар Бегалиев тарабынан Саякбай Каралаевдин айтуусунда «Манас» училтиги кайрадан учунчу жолу 2750 метрлик магнитофондук тасмага тушурулгон. «Манас» училтигин Саякбайдан учунчу жолу магнитофондук тасмага алуунун себебине бир аз токтолуп отконубуз он. Бирок кепти мындайраактан баштайлы.

Манасчыны биз качан манасчы деп айтабыз? Манас айтуу онору озунун жандуу табигый стихиясы менен озунун буткул «жапайы» корку менен кандай учурда кашкайып даана корунот? Манасчынын манас айтып атканда кор. Манасчынын манас айтып жатканда гана нагыз манасчы. Маселени, копчулукко белгилуу го, Саякбай «Манасты» капчыгайдагы таштан ташка урунуп чамынып агып жаткан тоо суусундай курпулдоп, шаркыратмадай шаркырап агып, бирде бороондой боздоп, шамалдай ышкырып, бирде тузго тушуп аккан суудай жайлап, кайрадан буркан-шаркан тушуп, буткул денеси солкулдап, кан-тамырларында «кыян журуп», сыйкырчы немедей каармандардын дал озуну айланып, аларды козу менен ыйлап, журугу менен кулуп кайрадан бурколуп, каарданып Ургончутун суусундай оркочтонуп, ташкындап кобуруп-жабырып аткараар эле.

Тасмага тушуруу.

Самар Мусаев жана Сапар Бегалиев 1968-жылы Саякбайдан «Манас» училтигин учунчу ирет баштан аяк магнитофондук тасмага тушуруу ишин башташканда мына ушундай чыныгы, нагыз, табигый «Манасты» жазып тарыхка калтыруу максатын коздошкон. Аталган «Манас» изилдоочулор Саякбай бул жолу мурда 30-50-жылдарда айтып жаздырганын кайра сапма-сап кайталайбы же негизги сюжеттик озокту сактап, бирок окуяларды жаны соз, болокчо варициядагы ыр жолдору менен айтар бекен деген суроолорду коюп, манасчылык онордун сырын теренирээк изилдоого мумкундук тузо турган материалдарды топтоону да алдыларына максат кылып коюшуптур. Кыргыз илимдер академиясынын президиуму мындай демилгени колдоп, атайын каражат болот да, Самар Мусаев жана Сапар Бегалиев Саякбай Каралаевди Ысык-Колдун кунгой-тескейинде эл алдында табигый шарттарда манас айттырып, эпостун бардык болумдорун тасмага жаздырып алышкан. Мына ушинтип окумуштуулар чон эрдик иш жасашкан. Эки окумуштуунун жузого ашырган бул иштеринин тарых учун, эл журтубуз учун опол тоодой мааниси бар. Учурунда бул иштин маанисин тушунуп, манасчы кадимкидей жашып козуно жаш алып туруп «Кемпиримден ажырап, карылык басып ооруга чалдыгып калганда жолукпадынарбы, мен кадимкидей куулуу-кучтуу манасты купулдотуп айтып турганда ушундай кылып жазсанар армансыз болбойт белем»

деп айтып ыраазылыгын билдирген. Саякбайдын магнитофонго айткан училтик «Манасынын» тексти кандай айтылса ошондой турдо кайра кагазга тушурулуп, азыр текст да, тасма да Улуттук илимдер академиясынын кол жазмалар фондусунда сакталып турат.

«Манас» эпосунун жаралыш доору жонундогу коз караштар.

1. «Манас» эпосунун жаралышы, келип чыгыш доору, тарыхый негизи жонундо илимпоздордун арасында тамырлар чыгат деп эсептейт (мисалы, М. Борбугулов жана П. Н. Берков).
2. «Манас» биздин заманга чейинки жана биздин замандын башындагы гунндардын жана хунндардын доорунда пайда болгон деген коз караштар бар. Мындай коз карашты жазуучу-изилдоочу О. Айтымбетов жактайт. Манастын алгачкы издерин биздин заманга чейинки замандан издегендердин дагы бироо кыргыз тарыхчысы Белек Солтоноев.
3. В. Радлов, М. Ауэзов, К. Рахматуллин, А.Н.Бернштан, П.Фалев сыяктуу окумуштуулар «Манас» эпосунун жаралуу мезгилин байыркы турк жана байыркы кыргыз доору 6-9-кылымдар менен байланыштырышат. Маселен, П.Фалев менен М. Ауэзов байыркы Орхон-энисей таш эстеликтериндеги рун жазууларынын мазмуну менен «Манас» мазмунунун окшоштугун белгилешет. Ал эми А. Бернштан болсо, 9-кылымдардагы Борбордук Азияда тузулгон кыргыздардын улуу мамлекетинин доору «Манасты» жараткан, ошол мезгилде кыргыздардын башында турган Яглахар ханды Манас деп эсептеген.
4. «Манас» эпосу эпос катары X-XII к.к. Орто Азияда жаралган. Эпос X-XII к.к. кыргыздардын кара кытайларга каршы курошун чагылдырат. Мындай коз караш Б. Юнусалиев, Р. Кыдырбаева, Э.Абдылдаев, И. Молдобаев, Т. Абдыракунов, В.А. Ромадин сыяктуу окумуштууларга таандык.
5. Чет олколук изилдоочу Маркварт «Манас» эпосунун мазмунун Чынгызхандын тарыхы менен (XIII к.) байланыштырган.
6. «Манаста» XIII-XIV к.к. Алтын Ордонун тушундагы тарыхый окуялар чагылдырылган деген коз караштар бар (Ч. Валиханов).
7. «Манас» XV- XVIII к.к. Жунгардык ойрот-калмактардын баскынчылыгына каршы кыргыздардын курошунун доорунда пайда болгон деген коз карашты А.К. Боровков, И.Л. Климович сунуштаган.
8. «Манас» эпосунун жаралыш доорун кенири тарыхый диапозондо караган окумуштуулар да бар. Мисалы, В. Жирмунский, Т. Чоротегин «Манас» VI-XIX к.к. аралыгында кыргыз элинин башынан откон тарыхый окуяларын корком чагылдырат, «Манас» эпосунун жаралышы бир эле доорду эмес, бир нече доорлорду камтыйт деген коз карашты айтышат.

Манас кинодо.

1965-жылы режиссер Болот Шамшиев улуу манасчы Саякбай Каралаев жонундо «Манасчы» фильмин тарткан. «Манасчы» фильми Оберхаузендеги кыска метраждуу даректуу фильмдердин Буткул дуйнолук кинофестивалында (1965-ж.), Москвадагы Буткул дуйнолук кинофестивалда (1966-ж.) башкы байгеге татыктуу болгон. Маркум Мелис Убукеев 1966-жылы «Семетейдин» бут жана «Манас» эпосунун тандалган айрым эпизоддорун Саякбай Каралаевдин айтуусунда 11000 метр тасмага тушургон. М. Убукеев классикалык мазмундагы «Манас ааламы» кинофильмин да тартып, элге

тартуулаган.

«Манас» жана кыргыз музыкасы.

30-40-ж.ж. жаралган жогорудагы «Айчурок», «Манас» операларынын музыкасын В.Власов, А. Малдыбаев, В.Фере сыяктуу композиторлор жазышып, кыргыз музыка онорунун казынасын байытышкан. «Манас» - улуттук музыка учун соолугус булак. Буга кыргыз радиосунун музыкалык фондусуна жазылып алынган «Манас куусу», «Алманбеттин арманы», «Алманбеттин жомогу», «Семетей куу», «Каныкейдин арманы» ж.б. К. Молдобасановдун «Манас ордосунда» аттуу симфониялык суроттомосу (1978-ж.), М. Бегалиевдин «Манас» симфониясы (1990-ж.), Б.Н.Глуховдун «Бабам Манас жонундо баллада» аттуу хор учун поэмасы (1974-ж.) ж.б. кубо болуп эсептелет.

Кытай Эл Республикасындагы манасчылар.

Кытай Эл Республикасындагы кыргыздардын арасында да «Манас» эпосу кенири тарагандыгы белгилуу. А тугул официалдуу маалымат боюнча Шинжан автономиялуу районунда уйгур улутундагылардын арасында да, манасчылар бар. Мисалы, 1914-жылы Шинжанда туулган Муса Якуп (уйгур) манасчы катары таанымал болгон. 1964-жылы Муса Якуптан «Алманбеттин Бейжинден чыгышы» деген болуму 1140 сап колумундо жазылып алынган. Кытай Эл Республикасында козу откону, козу тирүүсү болуп сексенге жакын кыргыз манасчы бар деп эсептелинет. Булардын арасында Эшмат, Жусубакун, Апай, Ыбрайым, Бабай, Жусуп Мамай, Осмон Мати Торо, Жума, Сатыбалды, Ажы, Шаабай, Чолу, Орозо Кадыр сыяктуу атактуу жана ири манасчы, семетейчилер бар. Кытайдагы «Манастын» озгочолугу анын сегиз урпакка чейин циклдешип айтылгандыгында. Атактуу манасчы Жусуп Мамай «Манасты» сегиз урпакка чейин (1. «Манас», 2. «Семетей», 3. «Сейтек», 4. «Кененим», 5. «Сейтек», 6. «Асылбача-Бекбача», 7. «Сомбилек», 8. «Чегитей») айтат.

Азыркы учурда Жусуп Мамай айткан сегиз урпак «Манас» 18 томдон турган китеп турундо кытай басмаларынан жарык коруп, калайык-калктын колуна тийди.

Жыйынтыктоо.

Эмесе ушуну менен сабак-конференциябыз аяктады. Баарыңыздар Саякбайдай улуу, Манастай кучтуу, патриоттук сезим жараткан инсан болгула.

Аманжол
Кытай